

Recenze

Liesmann, Konrad Paul

TEORIE NEVZDĚLANOSTI: OMYLY SPOLEČNOSTI VĚDĚNÍ

Praha, 2008, Academia, edice 21. století. 127 stran.
ISBN: 978-80-200-1677-5

K čemu jsou špatné reformy?

V roce 2007 byl Konrad Paul Liesmann ve svémrodném Rakousku poctěn titulem „Vědec roku 2006“. Právě za esej „*Teorie nevzdělanosti*“. Také proto, že diskuse nad touto knížkou byla v Rakousku i dalších německy mluvících zemích bouřlivá. Na tento typ literatury se knížka s příznačným podtitulem „*Omyly společnost vědění*“ dostává do rukou českého čtenáře velmi rychle.

Proč ta rychlost? A proč tolik vášní?

Autor vlastně rozhodující důvod prezentuje hned v úvodu (str. 10): „...čím více se přísahá na hodnotu vědění, tím rychleji ztrácí vědění na hodnotě“. Ale, bohužel, nejde o bonmot. Liesmannův náhled na prezentaci a naděje vkládané do „*společnosti vědění*“ v převažujícím diskurzu je blízký tomu, který u nás nedávno prezentovali Keller s Tvrdým, ale jde dál a hlouběji. A nepotřebuje k tomu příliš prostoru ani slov: stačí obvykle jen nahlédnout pod povrch ideologických a politických sloganů, aby se ukázal jejich skutečný obsah.

Z informační společnosti je rázem dezinformační společnost (str. 23), poněvadž (Liesmann cituje Hegela) to, co je známé proto, že je známé, není poznané. A samotné „*informace nemají ještě s věděním a poznáním nic společného*“. Protože (str. 25) „*vědění vždy znamená umět zodpovědět otázku, co existuje a proč to existuje. Vědění proto nelze konzumovat, vzdělávací instituce nemohou být podniky na poskytování služeb a vědění si nelze osvojit bravou formou, protože to prostě bez myšlenkového úsilí nejde*“.

Z postindustriální fáze modernizace je náhle jen přesun z jednoho místa na druhé, a ne kvalitativní skok. Jednak proto, že „*skutečnost, že určité formy průmyslové výroby už nejsou*

vidět, neznamená, že neexistují, byly jen přemístěny. Vysoké pece oceláren, komíny petrochemického průmyslu hoří a kouří stejně jako dřív, ale v jiných, levnějších oblastech světa“ (str. 29). Ale především se nic nezměnilo na industrializovaném způsobu výroby, protože stále trvá, že v industrializaci (i po digitalizaci a nových technologiích, založených na výzkumu) stále „*jde o mechanizovanou a automatizovanou výrobu identických produktů za identických podmínek a identickými prostředky*“ a v důsledku tak „*industrializace...označuje proces podřízení lidské činnosti výrobnímu paradigmatu identity*“ (str. 30) stejně dnes jako před dvěma sty roky. Takže „*v současné době nejde o přechod od průmyslové společnosti ke společnosti vědění, ale právě naopak – vědění je prudkým tempem industrializováno*“ (str. 30).

A v demaskování jednotlivých atributů Liesmann pokračuje. V některých oblastech to jde velmi lehce. Například v kapitole nazvané „PISA – honba za pořadím“ Liesmann píše, (str. 53): „*Místo osvícenských cílů vzdělání – autonomie, sebevědomí a duchovní proniknutí světa – místo cílů reformní pedagogiky – přiblížení životu, sociální kompetence a radost z učení – místo cílů neoliberálních politiků – flexibilita, mobilita a uplatnění – nastoupil jediný vzdělávací cíl: obstát v testu PISA! Tak signifikantní projev nevzdělanosti se těžko najde...*“ Pozoruhodné je, že jak v této „preambuli“, tak v další analýze upozorňuje Liesmann na skutečnost, že zbožštění žebříčků je v rozporu s ideologií volného trhu: „*žebříčky...sugerují, že se nemusí čekat, jak rozhodne trh, ale rozhodnutí lze anticipovat, dokonce nahradit, a zároveň sugerují trh tam, kde vůbec neexistuje. Fakt, že si žáci z Andalusie a žáci z Laponska konkurují pořadím v žebříčku PISA, nemá s reálným děním trhu nic společného...nepovede k žádnému pedagogicky motivovanému stěhování národů*“ (str. 56). To, co je zřetelné už i u nás, totiž, že „*myšlenka ohodnocení a seřazení do žebříčku byla od počátku spojena s paradigmatem myšlení podnikové ekonomiky, které má*

školy a univerzity proměnit v podniky, jež lze poměřovat podle makroekonomických výsledků“ (str. 57), je dalším potvrzením procesu zprůmyslnování vědění, jako stěžejním rysem toho, čemu říkáme „společnost vědění“. A protože svrchovanou moc má „dnes ten, kdo má moc určovat pořadí“ (str. 57), lze také uvést další atribut takto chápané společnosti vědění, totiž manipulaci s věděním jako nástrojem moci a nástrojem určujícím – řekli bychom – „technologie bytí“.

Malá poznámka o zbožnění trhu (str. 55–56) míří ke kořenu celého problému. Totiž: „ve zbožnění trhu přirozeně tkví značná míra metafyzického pojetí dějin. Pro vyznavače trhu bez přívlastků vládne trh jak kdysi Hegelův světový duch.“ Nelze si nepřipomenout tu pozoruhodnou linku od Hegelova světového ducha k Marxovi, k filozofii a posléze ideologii vlastně jednorozměrného světa, s nepřáteli ve všech, kteří jsou i třeba jen zlomkem proti. Toto domyšlení Liessmann neudělá, protože tento výklad světa nežil.

Zato prakticky shrnuje:

„U lidí, kteří propadli mechanismu žebříčků, se rychle projevily symptomy nutkavosti, jaké známe z psychoanalýzy. Cokoli se objeví, musí se okamžitě zařadit... Co znamená kvalita výuky? Testy a pořadí! Co je dobrá univerzita? Evaluovat a stanovit pořadí. Jak se projevuje vědecká kvalita? Sestavením žebříčku periodik. Jakým výzkumným projektům dáme zelenou? Nechat projekty posoudit a stanovit pořadí! Věc sama není nikdy předmětem zkoumání nebo reflexe, vždycky jen místo, jaké zaujímá v nějakém pochybném žebříčku... Jakékoliv řazení...nabrazuje kvalifikovaný úsudek, protože je to posedlost falešnou představou, že posuzovat znamená kvantifikovat“ (str. 58).

Vlastně průkopníky tohoto přístupu v samotné vědě a vzdělávání jsou hlavně přírodní a technické vědy. Liessmann píše: „Humanitním vědám se stalo osudným, že mohou pracovat bez velkých materiálních nákladů. Je-li spolufinancování z externích zdrojů kvalitativním kritériem vědy, je neschopný ten, kdo takové prostředky vůbec nepotřebuje, protože mu k myšlení stačí hlava. Malý institut humanitních věd, který má minimální náklady na jednoho profesora a jednoho asistenta, vykazuje však jen malý počet absolventů, je proto třeba z finančních důvodů zrušit. Stovky milionů, které se jen tak vyhodí v rámci špatně plánovaného technologického institutu, naopak vůbec nehrají roli“ (str. 86–87). A pokračuje v dalších argumentech, které i zde potvrzují zprůmyslnování vědy: „Investuje se jen do oborů, u nichž se v blízké budoucnosti větrí celosvětový trh, stačí jen sehnat peníze a nakoupit „nejlepší mozky“, aby se nějaké instituci propůjčila váha a reputace, a to celé je poháněno diktátem rankingu“ (str. 87). Autor uvádí pozoruhodný pro-

tiklad: centra excelence a všelijak jinak pojmenované nově vytvářené elitní univerzity, „poté, co byly univerzity reformami posledních desetiletí beznadějně zruinovány, musejí být znovuobjeveny pod jiným jménem“ (str. 87). A „je nápadné, že všechno, co bylo v posledních letech univerzitám vnuceno, v nových elitních zařízeních nikdo nechce. Tato zařízení...nebudou určena pro masu, a pokud na nich bude ještě vůbec probíhat výuka, tak jen pro ty přírodovědce, kteří už absolvovali vysokoškolské studium a excelentními výsledky se kvalifikovali pro další vzdělávání zaměřené na výzkum. Správa má být minimální a samozřejmě se nepředpokládá, že by se elitní vědci museli zabývat administrativou, plánováním a prací v grémii, shánět peníze a vypracovávat statistiky všeho druhu... V elitních ústavech má platit premisa, z univerzit vyhaná jako prázdné tlachy, že výzkum potřebuje především čas a svobodu“ (str. 87–88). Dochází k dalšímu příznačnému paradoxu: „Zatímco tradiční univerzity se vzdělávacími programy více či méně zaměřenými k získání profesní kvalifikace se nedostatkem přidělovaných financí hrouť, proměňuje se humanistická idea univerzity, redukovaná na polovinu, v koncept elity, který se zrodil z neoliberalního ducha konkurence“ (str. 88).

Celý proces masifikace postsekundárního vzdělávání Liessmann neodmítá. Odmítá postupy, které byly k jeho naplnění zvoleny. Poněvadž „provozovatelé masových univerzit sledovali jen jediný cíl – co nejhladší průtok velkého počtu studentů od imatrikulace k absolutoriu“ (90). Pro nás je velmi podstatné, že připomíná možnosti, které se v počátcích tohoto procesu promarnily: fakt velké univerzity sám o sobě není žádnou tragédií, „za předpokladu, že je dostatek vysokoškolských pedagogů“ (str.89). I „na masových univerzitách se může provozovat prvotřídní výzkum – za předpokladu, že se zátěž výuky a administrativy přiměřeně rozdělí a v případech potřeby deleguje. I na masových univerzitách mají nadání a aktivní studenti možnost se profilovat – za předpokladu, že je dostatek seminářů, v nichž mohou vyniknout“ (str. 89) atd.

Uvedené postupy masifikace platí, podle Liessmanna, pro celý „Boloňský proces“. Věnuje mu kapitolu s příznačným názvem: „Boloňa – prázdnota evropského vysokoškolského prostoru“ Čtenář tu na pár stránkách najde všechny nám už dobře známé rysy boloňského procesu, když je pojímán především jako agenda, jako formalita, jako další projev ekonomizace a industrializace vědění. A to, že je možné ho takto brát a zároveň, že může jít i jde o podporu zprůmyslnování vědění, je nesporné.

Není divu, že v souhrnu vychází autorovi hodnota vědění ve společnosti vědění jako ta poslední. „...Právě ve společnosti vědění nepředstavuje vědění hodnotu samo o sobě. Protože...“

je definováno podle externích kritérií typu očekávání, aplikace a užítkovost jako vyrobený produkt, je nasnadě, že tam, kde neodpovídá těmto kritériím, musí být rychle zlikvidováno“ (98). Problém spočívá v tom, že se tím vědění vymyká morálním imperativům (a samozřejmě, že samo takto nemůže vystupovat) a zároveň, že „základní klíč vědy, který Niklas Luhman charakterizoval dvojicí *pravdivé/nepravdivé, postupně zaniká a nabrazuje se klíčem ekonomickým: platit/neplatit*“ (str. 101). To ale vede k obecnému rezignování na pravdu. A to zase podporuje centrální problém: „Rezignace na pravdu je předpokladem pro to, aby se vědění posuzovalo a spravovalo nikoliv podle vlastních kritérií, ale podle vnějších hledisek. Předpokladem ekonomizace vědění je jeho zneškodnění“ (str. 102). Je pak logické, že se univerzity a vědecká pracoviště posuzují podle prodejnosti, a když to nejde, stanovuje se kategorie „nemateriální hodnoty“. Ty se však „neskládají z myšlenek, nýbrž – jak by tomu mohlo být jinak – z různých forem kapitálu: lidského kapitálu, strukturálního kapitálu a vztahového kapitálu. Z toho, čím lidé disponují, se stává bilancované vlastnictví“ (str. 105). Tvoří jej tedy „počet habilitovaných, počet pozvaných na jiné univerzity a z jiných univerzit na vlastní, počet osob s co nejméně pětidením zahraničním pobytem za rok, počet osob z ciziny, které jsou alespoň pět dní v roce na univerzitě. Ke zcela zvláštní nemateriální kapitálové hodnotě patří fakt, že všechny tyto osoby mohou být muži nebo ženy, přičemž má univerzita samozřejmě tím lepší nemateriální bilanci, čím vyšší je podíl žen. Cestující habilitované ženy jsou nejcennějším nemateriálním kapitálem, kterým může univerzita disponovat“ (str. 105–106). A autor smutně shrnuje: „Zničující a strašlivé je na těchto bilancích, jejichž kabaretní hodnota je nesporná, že tyto z části svévolné, z části ekonomické a z části ideologické parametry, podle nichž se stanoví indikátory, fungují jako instance, které kontrolují a řídí rozvoj univerzit. Vědění se sice nebilancuje, ovšem samozřejmě se předepisuje, jaký druh aktivit se pod názvem „vědění“ hodnotí pozitivně, a tudíž se v budoucnu očekává... Protože nikdo z pochopitelných důvodů nechce z bilance vědění vyjít se špatným výsledkem, posilují se ty aktivity, které zlepšují bilanci, a tudíž navýšení rozpočtu, a to i za cenu duchovní sebevraždy“ (str. 106–107).

Podle Liessmanna „to vše je výrazem hlubokého pohrdání vědění, a pohrdání odkrývá hlubší dimenzi tohoto transformačního procesu: vědění také přestalo být v jedinečném smyslu výrazem úsilí člověka o poznání“ (str. 107). A to už od Aristotela víme, že bylo vlastní člověku. „Zvědavost jako nejniternější impuls není účelově orientovaná, nýbrž je výrazem *conditio humana* a zdrojem velmi specifické radosti uvědomělých bytostí“ (str. 107).

Ne nadarmo jsem pro toto nahlédnutí do knihy K. P. Liessmanna zvolil název „*K čemu jsou špatné reformy?*“ Je dvojnásobný.

První výklad je možné vázat na poslední kapitolu komentované knížky, kterou autor nazval „*Skončeme s reformou vzdělání*“. Vášně „*reform pro reformy*“ charakterizuje jako znak doby. Od původního obsahu tohoto pojmu „*tedy: návrat k „něčemu, co brozilo vymknutím z řádu*“ (str. 109) dnes převažuje pojetí, které chápe reformu jako změnu k lepšímu, jako bohubilou činnost obrácenou k rozvoji a podporující rozvoj. Skvělý je postřeh o tom, že reforma je „*dědicem všech ideologií, zabrala jejich uprázdněná místa, zrušila jejich obsah a programy, a tím samotný pojem ideologie podřídila pravdě: prázdné gesto, oslnivý třpyt, jedna jediná gigantická slovní slupka bez sebemenšího obsahu – falešné vědomí. Reformní duch nabrazuje všechny jiné politické programy, koncepty a ideje. A také nabrazuje morálku...špatný je ten, kdo reformám vzdoruje. Reforma je dobro, je obranou před zlem... A jako každá správná ideologie nemusí ani reformní duch sám sebe zdůvodňovat... Některá reforma je vždy nutná, protože reformy jsou nutné vždy*“ (str. 110). A podobu tohoto „*ducha doby*“ zpřesňuje, když píše: „*...je výrazem ducha doby posedlého reformami očekávání, že pronásledování soukromých neřestí neviditelnou rukou milostivého trhu vždy vyústí ve veřejnou ctnost*“ (str. 117). A vyvozuje „*Tato apoteóza trhu, aniž by si to uvědomovala, stojí pevně na půdě marxistické teorie kapitalismu, neboť vychází z toho, že ekonomika je nadřazena všem ostatním sférám života, vše probíhá podle neměnných zákonitostí trhu a šanci budou mít nakonec jen ti, kteří se bez přílišných otázek podřídí duchu doby a využijí příznivý okamžik. Autonomie a liberalizace patří jistě k nejbahlasnějším beslům i reformátorů vzdělání, ale očividně se těmito hesly nemíní sebeurčení a svoboda, nýbrž neustále se stahující síť kontroly a narůstající nemožnost volby*.“ (str. 117–118).

A poslední odstavec knížky K. P. Liessmanna? „*Vzdělání kdysi souviselo s ambicemi dokázat, že domnělé jistoty doby jsou iluzivní. Společnost, která ve jménu domnělé efektivity a oslněná představou, že vše může podřídít kontrole ekonomického dohledu, osekává svobodu myšlení, a tím se připravuje o možnost rozpoznat iluze jako iluze, se upsala nevzdělanosti, ať ve svých databázích shromáždila jakoukoliv sumu vědění*.“ (str. 119).

Takže autor konstatuje, že tyto reformy jsou vždycky špatné. Reformy, které neberou v úvahu obsah reformovaného, nasazují kritéria neodpovídající tomuto obsahu, znásilňují jej a posléze likvidují. Reformy, které jsou zakládány, aby vytřely zrak voličům, protože jsou prezentovány jako cesty k lepšímu, a tudíž vyvolávají dobrý dojem o těch, kteří je traktují. Reformy, které slouží jako sofistikovaný nástroj manipulace a vyprazdňování obsahů a lidských možností.

Jiný výklad užitého titulku se týká přímo reformy českého školství, především terciárního vzdělávání. „*K čemu je tato*

špatná reforma?“ dal by se parafrázovat název tohoto textu. I tady je řada poučení, která vycházejí z Liessmannova eseje. Většina jich už byla uvedena. Teď bych chtěl dodat ještě dvě.

Především „transformační proces, který tak byl zahájen /jako cesta k vědění, které představuje už jen aplikaci informací pro podnikání a užití v praxi, pozn. L.P./ je ve svých převratných společenskopolitických a filozofických důsledcích dosud prozkoumán pravděpodobně jen velmi nedostatečně.“ (str. 103). Dodejme, že není dostatečně prozkoumán ani v podmínkách a cestách svého založení a důsledků. Poznatek o tom, že reforma terciárního vzdělávání u nás je uskutečňována bez promyšleného výzkumu, interpretace a vyhodnocení souvislostí, které přináší a v nichž je uskutečňována, je nesporný. Na jedné straně stojí formalizovaný imperativ EU, srdatě podporovaný českou variantou neoliberální ideologie a ještě posilovaný jistě oprávněným nářkem nad českým zápecnictvím a uspokojením se stavem tak, jak je. Jenže s výsledky, které podporují konformitu s vnějšími kritérii, s kritérii zhoršujícími podmínky pro poznávání a cesty k pravdě, s kritérii vlastně umocňujícími právě ono zápecnictví, ale na „kvantitativně vyšší“ úrovni. Chcete po nás naplňování kritérií výkonu na něco, na co se tato kritéria nehodí a nikdy hodit nebudou (protože nemohou brát ve své kvantitativní umanutosti obsah hodnoceného)? Tak dobře. Podřídíme jim svou práci. Že to nebude mít nic společného s růstem poznání? Jistě. Ale to po nás přece nikdo nechce.

A jsme u druhé poznámky, kterou bych chtěl ještě uvést nad textem Liessmannova eseje. Totiž, jak se píše na str. 32: „Každý řemeslník, který /na počátku industrializace, pozn. L. P./ musel vyměnit svou dílnu s lítostí, hněvem, a zraněnou hrdostí za pracovní místo v továrně, projevil možná větší citlivost ke společenským změnám než někdejší svobodný duch, který nyní pyšně prohlašuje, že udělá vše, aby plány a cíle svého „podniku“ /výroby na vzdělanost, pozn. L.P./ splnil“. A jinde dodává: „Je pozoruhodné, že vědci, kteří si ještě před několika lety mysleli, že dokážou kriticky pojmenovat společenský vývoj, kapitulují tvář v tvář nejpitomějším výrokům z hantýrky new managementu takřka bez odporu“ (str. 85).

A to za situace, kdy – především pro humanitní vědy, ale z hlediska etiky vědecké práce vlastně pro všechny – zbývá

na trhu vlastně jediné uplatnění. Liessmann píše: „Ať už se prezentují /humanitní a kulturní vědy, pozn. L.P./ jakkoli inovačně, seriózně a uznávaně, šanci na to, aby byly zahrnuté do programů excelence, mají jen tehdy, slibují-li jedinou přídavnou hodnotu, kterou humanitní vědy mohou poskytnout: ideologické služby.“ (str. 96).

To je ale skutečnost, která se ještě nedávno (a řada z nás to zažila na vlastní kůži) považovala za největší prohřešek humanitních věd. Služebnost ideologii byla brána jako jedna z nepřekročitelných překážek na cestě k pravdě. A tudíž jako zrada poznání. Zrada vzdělanců! Nebo to už tak není? Nebo jsme si toho nevšimli? Nebo jsme se s tím smířili? Není to tragédie, když lze do značné míry oprávněně vyložit stávající reformu terciárního vzdělávání u nás z tohoto konce? Vědí o něm sami reformátoři? Jestliže je tento výklad možný, pak ti, kteří ho z vědecké obce prosazují, se snaží o ideologizaci vědy. Nebo v našich podmínkách by bylo asi přesnější říci o její normalizaci?

S Liessmannem můžeme v mnoha směrech nesouhlasit. Můžeme mávnout rukou s tím, že jde o krajní vidění toho, co žijeme a k čemu přispíváme. Ale před otázkami, které kladé, nelze – při jen trochu poctivém přístupu k vlastní práci v akademické obci – uhnout. A nedá se jich zbavit. I proto je nutné nejen tuto knihu přivítat, ale hlavně ji číst. Když by se z ní stal jeden z podkladů pro další etapy dosavadní diskuse nad přípravou reformy terciárního vzdělávání u nás, bylo by to určitě velmi cenné.

Ing. Libor PRUDKÝ, Ph.D.

Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií

Liessmann, str.99:

„Je pravda, že pánbůh je všudy přítomný?“ zeptala se holčička matky. „Mně se to ale zdá neslušné“. Tento Nietzscheho vtip (Nietzsche F., 1980. Kritische Studienausgabe (KSA) 3, str. 352. Colli, Gorgio und Montinari, Mazzino. Munchen) poukazuje kromě jiného na to, že v kontextu sociálních vztahů budou vždy existovat určité formy vědění, které podléhají morálnímu hodnocení, tedy ne až jejich nasazení nebo využití... Vzhledem k nesčetným kamerám, které dnes vystřídaly všudpřítomného Boha, už nic neslušného neexistuje.

